

AŞIK SÜMMANİ'DE DİL, EDEBİYAT, SANAT

Yrd. Doç. Dr. Hayrettin RAYMAN

Aşık Sümmâni, kırk yıllık aşıklık hayatı-
da söylediği ahenkli ve güzel şiirlerde yaşadığı
çevrenin odak noktası olmuş, coşkunu bir
halk şarımızdır.

Günümüzde, özellikle Erzurum ve çevre-
sinde bazı mısra ve dörtlükleri bir deyim, bir
atasözü gibi dilden dile dolaşmaktadır. Di-
daktik bir şair olması şiirlerinin yayılmasını
sağlayan önemli bir faktördür. Dilinin yalın
ve berraklığı da halk edebiyatında kendisine
özel bir yer sağlamıştır.

Sümmâni; din ve tasavvuf edebiyatına
büyük ilgi duyar. Ancak ümmî olması, medre-
se eğitiminden yoksun oluşu onun bu konuda-
ki başarısını engeller. Yine de vokabülerini
oluşturan kelimelerin büyük çoğunluğu din
ve tarikate ait sözcükler oluşturu.

İş bulmada, iyi şiir yazmada dilin önemi-
ni şöyle vurgular:

Arabi Fariş dilin olmasa
Bülbüle münasib gülün olmasa
Asla bir meslekte elin olmasa
Dava ile sultan olsan ne fayda?

Şair, şiirlerinde Arapça, Farsça ve Türk-
çenin sentezini yapar. % 60 Türkçe, % 30
Arapça, % 10 Farsça kelimeleri kullanır. Da-
daş, bala gibi yöresel kelimelerin yanında
Arapça ve Farsça kelimeleri de bozarak kul-
lanmaktadır.

Söive : Şüle
Menevşe : Menekşe
Nevbet : Nöbet
Gölen : Gölüne
Nashat : Nasihat
Nevrağ : Nevir
Sinor : Sınır

Taha : Tane'nin bozulmuş şekilleridir.

Anadolu ağızlarında ses düşmesinden do-
ğan kesme işaretli kelimeleri de Sümmâni'de
görmek mümkündür. M'ola, n'olur, ni'oldü,
n'ideyim... gibi. Şair, çekim eklerini de Azeri
Türkçesi'nin özellikleriyle kullanır.

Yârisin : Yârisan
Yanmayan : Yanmanam
Başını : Başın
Göreyim : Görüm ... gibi.

Terkip ve tamlamalar şairin şiirlerinde
geniş yer tutar. Arapça terkiplerin azlığına
karşın Farsça terkipler ağırlıktadır.

Ehl-i Arif
Şâh-ı hüban
Ab-ı Kevser
Şehr-i Bedâhşan
Bâd-ı sabâ
Ehl-i hüner
Kûh-ı Kaf
Halife-i rûy-ı zemin

Deyimlerin büyük çoğunluğunu hiç deği-
ştirmeden doğrudan kullanırken bazılarında
değişiklik yapar. Bu deyimlerden bazıları al-
fabetik olarak şöyledir.

aklını aldırma
alın açık olmak
aşına ağu katmak
ateşine yanmak
bağrı delinmek
başına gelmek
ciğerini yakmak
defteri dürülmek
derdine yanmak
eli boş gitmek
elinden tutmak
gafletten uyanmak
gözünü açmak
halden bilmek
içi yanmak
ipini çekmek
kılı kırk yarmak
kulak vermek
sinesi delinmek
taş vurmak
yan çekmek
yola gelmek
yüzü gülmek

Sümmâni'nin esas amacı toplumu, iyiye,
doğruya güzele yönlendirmektir. Deyim ve
atasözlerin şiirlerinde çok kullanması bunun
içindir. Bu misyonundan ötürü kendisine "ba-
ba" sıfatı uygun görülmüştür.

Atasözlerini bazen doğrudan, bazen deği-
ştirerek kullanır. Acıyı çeken bilir, başına ge-

len hekimdir, ateş düştüğü yeri yakar. Bunları beyit içerisinde kullanır.

Merhem kabul etmez aşkın dikenini

Ten içinde cana bata göresin

Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al, asil azmaz, bal kokmaz, atasözlerini değiştirerek:

Aşlı bozuk olan ashına çeker

Katranı kaynatma olmaz şeker.

Etme bulursun, inleme ölürsün'ü:

Bir gün gelir, kapın döverler

Eğer dövmüş isen sı kapısını

Gençliğinde taş taşı, ihtiyarlığında ye aşığı atasözünü "gençliğinde yatma ticaret eyle" şeklinde kullanır.

Kır atın yanında duran ya huyundan ya tüyünden, kör ile yatan şaşığı kalkar, ata sözlerini:

Selâm verme erkânsıza yolsuzla

Yalnız git, yoldaş olma hırsıza biçiminde değiştirir.

"Söz dokuz boğumdur, boğa boğa söyle" atasözünü

"Kem söz ile kırma gam şisesini" şeklini alır.

Yığıldı gam, duvarı nem öldürür.

"Adamı çürütür dert ile verem" şeklinde ifade edilir. Sümmânî, halk edebiyatındaki konulardan en çok şunları işlemiştir.

1- Bâde İçmesi, Âşık Olması: Şair âşık oluşunun hikâyesini şöyle anlatır.

İçtim aşk bâdesin gördüm rengini

Tam onsekiz saat sürdüm cengini

Yâr yüzünde gördüm üç beş bengini

Halhalın altında noktasın tek tek.

Düzemedim dostlar ben bu elfazı

Yüreğin yahta ol peri kıza

Kara gördüm artık kış ile yazı

Felek attı bana sillesini tek tek.

2- Gurbet: Halk şairlerimizde geniş ölçüde işlenen bu konuyu Sümmânî de dile getirir. Gerek Gülperi'yi aramak, gerekse diğer halk şairleriyle atışmak için sayısız defa gurbete çıkmıştır.

Gurbet ilde bir hal geldi başıma

Kâdir Mevlâm nasib eyle sılayı

Koymaz falak koymaz gidem eşime

Kâdir Mevlâm nasib eyle sılayı.

Gurbet ile düştü yolum

Ağlayıp gezer yürürüm

Efkâr ile deli gönlüm

Dağlayıp gezer yürürüm.

3- Haaret (Özlem): Âşık, değişik sebeplerden ötürü sevgilisine bir türlü kavuşamaz. Aşk platonik ise bu kavuşma hiç gerçekleşmez. Sümmânî'de bâdeli âşık olduğu için ömrü boyunca Gülperi'yi aramış her fırsatta özlemine dile getirmiştir.

İflâh olmaz ben bu dertten ölürtüm

Derdime bir çare bul kara gözlüm

Korkarım ki gurbet ilde kalırım

Bana görünmüyor yol kara gözlüm

İnhiyor derdinle bu gönül sazı

Ayrı yerde ettik, baharı yazı

İnanma gel buna, bir düşman sözü

Bize hasrettirler bil kara gözlüm

4- Kendinden Şikâyet: Halk şairleri genellikle ekonomik yönden güçsüz kişilerdir. Hayatları sıkıntı ve acı içerisinde geçer. Sevgiliye kavuşmak ister, fakat arada sayısız engeller vardır. Şair de haklı olarak kendinden şikâyet eder.

Benim yazım bilmem ak mı kara mı

Hiç bir tabib sağladamaz yarımı

Yüksek yüksek dağlar almış aramı

Kavuşmaz oldu, muhal ağlarım.

Derdim, gamum ey Sümmânî tükenmez

Acılaştı hayat meyvesi yenmez

Gönlün evi yıkılmıştır şenlenmez

Hayatımı sarmış melâl ağlarım.

5- Devirden Şikâyet: Sümmânî, Osmanlı Devletinin çöküntü döneminde yaşamıştır. Savaşlar, iç isyanlar, kıtlık, sel baskınları halkı perişan etmiştir. Şartların olumsuz olmasına karşılık, şairin isyankâr bir tutumu yoktur. İlgisizlikten, yöneticilerin tavrından rahatsızlık duyar.

Tersine mi döndü devran biz için

Firkatlı, matemli zamana kaldık

Bundan böyle, âh ü figan biz için

Hainler elinden amana kaldık.

Kahpe felek sana n'ettim n'ayledim

Gelen günüm, giden günden kem geldi

Cehdettim kurtaram gamdan kederden

Felek her gün üzerine zam geldi.

6- Öğüt ve Ahlâk: Halk şairi yaşadığı toplumun gözü kulağıdır. Halkın duygu ve düşüncesini dile getirmek onun görevidir. Sümmânî, milletine kendini sorumlu hissederek. Bu yüzden öğüt ve ahlâk şairlerine geniş

yer verir kötülöklere karşı halkın şemsiyesi olmuştur.

Eğer oğlum isen erlik bábında
Hisarın muhkem yap çölen sahip ol
Gelir gayrı kurutulur nemin
Derya olamazsan gölen sahip ol

Yiğit isen bozuk ahvelde kalma
Meslek buldum diye fakiri yolma
Nasihat ister isen hiç göğüs dövme
Bir karıdan gelen maldan uzak ol

7- Mahalli ve Tarihi Olaylar:

Sümmâni, hareketli bir dönemde yaşamasına rağmen çok az kahramanlık şiirine sahiptir. Bunu şairin karakterine ve mistik anlayışına bağlayabiliriz. Ayrıca 1860-1915 yılları arasında gurur duyacağımız, göğsümüzü kabartacak tek bir olay yoktur. Bu yüzden şair yenilgileri, kötülükleri, çöküntüleri anlatarak milletin moralini bozmak istememiştir. Tarihi olaylara fazla ilgi duymayan şair, yangın, deprem, sel baskını gibi doğal afetlerin yıkıntılarını destan şeklinde işlemiştir.

Doksan üçte koptu kıyamet
Asumâna çıktı figânımız
Bozuldu sefalar geldi melâmet
Ağlama ey gönül, var zamanımız

Kazayı tortum'da oldu vukuat
Gören gözler düştü ah ü figana
Binüçyüz dokuzda ettik rivayet
Bunu destan edip saldık her yana

Bu gama müşterek ölüler sağlar
Görenler 'ah eder, yürekte ağlar
Sarıldı dereler, söküldü dağlar
Her taraf boğuldu toza dumana

Sümmâni şiirlerinde en çok şu edebî sanatları kullanmıştır.

1- **Tenasüp:** Anlamca yakın kelimelerin bir arada yer almasıdır.

Sevdiğim bezendi ipokler ile
Al kırmızı mercan yelekler ile
Hüriler perfler, melekler ile
Gönül şimdi halden hale düşüptür.

2- **Benzetme:** Aralarında ilgi bulunan iki nesneden anlamca zayıf olanın kuvvetli olana benzetilmesidir.

Ejderha misali açmış azını
Korkarım yutacak yer beni beni

Ölüm-ejderha
İnliyor derdinle bu gönül sazi
Ayrı yerde ettik baharı yazı,
Saz-Gönül

3- **Telmih:** Andırma, hatırlatma sanatıdır.

Ehl-i aşkın şiddetini nârını
Kerem gibi yanarlara sor bilir.

Lokman Hekim gelse çare bulunmaz
Bu derdi Süleyman'a sor bilir.

4- **Tekrir:** Şiiri akıcı hale getirmek, söze güzellik vermek için bazı kelime ve kelime gruplarının mısra veya şiir de tekrarlanmasıdır.

Yedi kat üstedir, yedi kat gökler
Yedi kat gökler oldu yedi de yerler
Yerler mahlûkuna gör ki ne derler
Her birinde yurdu mesken yedidir.

Kimi al giyinmiş, kimi kırmızı
Kimi gül devşirir, kimi nergizi
Kimi zengin, kimi fakirin kızı
Hepinizi bir gözlerim gözeller.

5- **Tevriye:** Edebiyatta nükte yapmak amacı ile birkaç anlamı olan bir kelimenin en uzak anlamını kasdederek kullanma sanatıdır.

Sümmâni bu bahra dalmak istersen
Derûnuna bir merhem çalmak istersen.

Çalmak: Bir şeyi habersiz almak, yoğurt çalmak, merhem sürmek, saz çalmak gibi anlamları ifade eder. Burada ilaç kullanmak, merhem sürmek anlamındadır.

6- **Mecaz:** Söze güzellik, canlılık, çarpıcılık kazandırma sanatıdır.

Bana derler gam yükünü sen götür
Benim buna yeter kervanım m var.
Gam: Maddi bir yük değildir. Acı, sıkıntı, keder, üzüntü anlamlarını ifade eder.

Yâran yoldaş benden hep yüz çevirdi
Sen nazar et bana, aman Yârabbi.

Yüz çevirmek: Küsmek, ilgilenmemek, bakmamaktır.

Sümmâni; aşık edebiyatımızda bir doruk olma özelliğini günümüzde bile sürdürmektedir. Torunları, yolundan yürüten çırakları ve hayranları, adına düzenlenen festivallerde, aşık karşılaşmalarında ona ait şiirleri çalıp söylemektedirler. Sümmâni, yöresinde dün ne kadar canlı ise bu gün de o kadar popülerdir.